

KESKKONNAEETIKA

Meos Holger Kiik

Sissejuhatus

Kas inimene tohib koeri süüa? Aga sigu? Millistel tingimustel ja miks? Kelle vastutus on tagada planeedi elukõlblikkus? Kas puul on õigus kasvada või rabal olla raba? Kas Indial ja Hiinal on õigus jõuda majandusliku heaoluni samal moel, nagu seda tegid Saksamaa ja Suurbritannia, või peaksid need riigid keskkonna suhtes jätkusuutlikumalt majandama? Kas mul on moraalseid kohustusi ainult inimeste või ka loomade või suisa ökosüsteemide ees? Kas ühe loomaliigi säilitamiseks või ökosüsteemi tasakaalu hoidmiseks võib tappa teise loomaliigi esindajaid? Mille järgi otsustada, kui palju on väärt ühe metsatuka säilitamine?

Meie igapäevane käitumine eeldab vastuseid neile ja teistele keskkonnaeetikasse puutuvatele küsimustele ning need vastused omakorda vastuseid sügavamatele küsimustele keskkonnaalaste väärtuste olemuse ja allika kohta. Seejuures ei pruugi me neid küsimusi endalt kunagi küsida, meil ei pruugi olla läbimõeldud vastuseid ja meie seisukohad võivad olla vähem või rohkem kooskõlalised, püsivad või muutlikud, meie sõnad ja teod võivad lahknedagi jne.

Alates fossiilkütuste põletamisest, mägede jõevoolu muutmisest hüdroelektrijaamade ehituseks kuni loomade jaotamiseni „metsloomadeks“, „lemmikloomadeks“ ja „farmiloomadeks“ (staatusest tulenevate moraalsete õigustega), mõjutab meie käitumine ümbritsevat keskkonda ning ümbritsevaid olendeid. Niisiis on meie keskkonnaeetika alastel seisukohtadel tagajärjed mitteinimestest loomadele ning keskkonnale laiemalt, aga ka teistele inimestele, sealhulgas tulevastele põlvkondadele. Mõistust ja vastutustunnet austavas ühiskonnas eeldab teiste olendite (sh inimeste) elu tugevalt mõjutav käitumine põhjendusi.

Keskkonnaeetika on praktilise eetika valdkond, mis tegeleb inimese ja keskkonna vaheliste suhete eetiliste külgedega, sh teiste loomade, elusorganismide, loomaliikide ja ökosüsteemide eetilise väärtusega, õigustega ning neist tulenevate kohustustega inimestele. Keskkonnaeetikast rääkides peetakse üldjuhul silmas *inimvälist* keskkonda või loodust, et eristada keskkonnaeetikat otseselt inimestevaheliste suhetega tegelevast eetikast (lühiduse huvides nõnda ka siinses peatükis). Selline kitsendus pole võõras argisele mõtlemisele, kus tihti tõmmatakse piiri loodusliku (keskkonna) ja inimese loodu ehk tehisliku vahel. Osa mõtlejaid siiski vaidlustab arusaama, et inimene on käsitletav keskkonnast eraldi seisvana või keskkonnahoid inimesest eraldi võetav, ning rõhutab, et inimene eksisteerib alati keskkonnas; ei maksa kujutleda, et loodushoid on ainult millegi kaugel oleva või väljaspoolse kaitse. Samuti on väidetud, et loodust kasutatakse majanduslike huvide tõttu ära tihti sarnasel viisil kui teisi inimesi, st koheldes seda ressursina, mitte omaette väärtusena. Liiatigi muutuks keskkonnahoid ilma inimlikku ja ühiskondlikku külge arvestamata lihtsameelseks,

„puukallistamiseks“ tembeldatavaks, mida saaks seetõttu kergesti eirata. Viimase tähelepaneku sõnastab kolmekordne Norra peaminister ja 1987. aastal sõlmitud jätkusuutliku arengu lepingu „Meie ühine tulevik“ (tuntud ka kui „Brundtlandi aruanne“) eestvedaja Gro Harlem Brundtlandt aruande eessõnas:

Keskkond ei eksisteeri eraldiseisvana inimeste tegudest, eesmärkidest ja vajadustest. Püüded kaitsta keskkonda, võtmata arvesse inimeste muresid, on mõnes poliitilises ringkonnas andnud sõnale „keskkond“ naiivsuse maigu. Sõna „areng“ on samuti mõne inimese poolt piiratud väga kitsa fookusega, lihtsustatult: „mida vaesed rahvad peaksid tegema, et saada rikkamaks“. Nõnda on see rahvusvahelisel areenil paljude poolt automaatselt kõrvale pühitud kui miski, millega peaksid tegelema spetsialistid, „arenguabi“ küsimustega seotud inimesed. Ent „keskkond“ on see, kus me kõik elame; ja „areng“ on kõik, mida me teeme, püüdes suurendada oma heaolu oma elukohas. (World Commission on Environment and Development, 1987)

Keskkonnaeetika on peamiselt normatiivne: selle valdkonna autorid esitavad oma vaatenurga ning argumentid selle kohta, mis on õiglane; mida on soovitatav teha või vältida; kuidas keskkonda kuuluvat väärtustada ning, sellest lähtuvalt, kuidas sellega ümber käia. Teisisõnu, keskkonnaeetika (nagu ka praktiline eetika üleüldiselt) ei soovi pelgalt kirjeldada maailmas leiduvaid tõsiasi, vaid pigem põhjendada ja levitada teatud väärtuseid, anda soovitusi ja käitumisjuhiseid, aidata lahendada konkreetseid juhtumeid.

Järgnev peatükk annab ülevaate sellest, kuidas keskkonnaeetika erinevad koolkonnad laiendavad seda, kellega või millega arvestamist eetika hõlmab (inimene, loom, elusolend, liik, ökosüsteem). Samuti mainib peatükk, kuidas keskkonnaeetika siiski seostub tavapärase inimestevahelise eetikaga, olles seotud varandusliku ja muu võimaluste ebavõrdsusega, feminismiga ja tuleviku põlvkondade heaolu arvestamisega. Lisaks on arutamiseks toodud lühidalt välja mõned keskkonnaeetikasse puutuvad Eesti näited.

Millal ja kuidas sai keskkonnaeetika alguse?

Keskkonnaeetika esiletõus oli suuresti seotud ühiskondlike sündmustega, näiteks taimemürkide vastase võitlusega, ressursside piiratuse tunnetamisega ning ökoloogia arenguga – nõnda kujunes see suuresti ka *keskkonda hoidvaks* eetikaks. 1970ndatel kujunes välja keskkonnaeetika kui selgelt eristuv filosoofia haru ning esimene keskkonnaeetikale pühendatud ajakiri Environmental Ethics alustas ilmumist aastal 1979. See aga ei tähenda, et inimese ja looduse suhte üle poleks varem arutatud. Euroopa mõteloos võime leida varaseid keskkonnaeetikaga seonduvaid mõtteid muidugi juba antiik-kreeklastelt. Näiteks Aristoteles leidis „Poliitika“ I raamatu 8. peatükis, et loomad on inimeste hüvanguks loodud, ning

pidas loomulikuks VII raamatu 2. peatükis, et inimesed nende üle valitsevad ja neid jahivad (Aristoteles, 2015).

Samuti on keskkonnaeetikasse puutuvate seisukohtade ajalugu läänes seostatud kristliku religiooniga. USA ajaloolane Lynn White avaldas 1960ndatel tõlgenduse (eesti keeles 2008), mille kohaselt meie üleolekutunne looduse suhtes on seotud kristliku pärandiga, mis paigutab inimese looduse krooniks ja valitsejaks ning seab omakorda inimese heaolu looduse ainsaks eesmärgiks. Keskaegsete eurooplaste arusaam, et inimesed on pühad ja loodus neile ärakasutamiseks loodud, pärinevat Piibli teatud viisil tõlgendamisest ning kristlus olevat „kõige inimkesksem religioon, mida maailm on kunagi näinud“ (White, 2008, lk 44). White järeldas, et ökoloogiline kriis on seotud meie ideoloogiliste juurtega ning selle leevendamiseks oleks vaja alusväärtused ümber mõtestada. Tõepoolest võime leida Piiblist mitmeid selle tõlgendusega sobivaid tekstikohti. Pärast seda, kui jumal lõi inimesed oma näo järgi, ütles ta neile: „Olge viljakad ja teid saagu palju, täitke maa ja alistage see enestele; ja valitsege kalade üle meres, lindude üle taeva all ja kõigi loomade üle, kes maa peal liiguvad!“ (1Ms 1:28). Niisiis seatakse inimesed selgelt nii maa kui ka loomade mõttes kõrgemale positsioonile, määrates inimesed nende alistajaks ja valitsejaks. Lepingus Noaga sätestati: „Teid peavad kartma ja pelgama kõik maa loomad ja kõik taeva linnud, kõik, kes maa peal liiguvad, ja kõik mere kalad; need on teie kätte antud. Kõik, mis liigub ja elab, olgu teile roaks; kõik selle annan ma teile nagu halja rohugi.“ (1Ms 9:2–3)

Hiljem on White'i seisukohad olnud mõjukad, aga neid on ka kritiseeritud kui suurejoonelisi väiteid, mis keerulist pilti liialt lihtsustavad, sest ta jätab arvestamata hulga faktoreid nagu linnastumine, tööstus, tehnoloogia areng, kapitalism jpm. White'i arusaama analüüsimisel tekib tüüpiline küsimus, kumb oli enne: käitumine või selle käitumisega sobivad väärtushinnangud ja tõlgendused? Ühelt poolt võiks leida nagu White: „Mida inimesed oma keskkonnaga ette võtavad, sõltub sellest, kuidas nad näevad iseennast suhtes ümbritsevate asjadega. Inimökoloogia on tugevalt mõjutatud uskumustest meie enda olemuse ja saatuse kohta – ehk teisisõnu, religioonist.“ Ja teisalt: „Seepärast süveneb ökoloogiline kriis senikaua, kuni me ei heida kõrvale kristlikku aksiooni, et loodusel pole eksisteerimiseks muud põhjust peale inimese teenimise“ (White, 2008, lk 43, 50). Ent kas inimesed osaliselt ei kujunda oma väärtushinnanguid ja tõlgendusi tagantjärele nõnda, et need sobiksid nende käitumisega? Ehk oleksid inimesed käitunud endale sobivalt (anastanud loodust või nõrgemaid naaber-rahvaid) nii või naa, ent tõlgendanud käitumist samal ajal levivate arusaamade kontekstis (olgu need kristlikud või mitte)? Üleolekutundest looduse suhtes pole jäänud puutumata ka kristlusest kauged maad nagu Hiina. Kuulus massiline varblaste hävitamine Hiinas, mis oli üks Suure Näljahäda (1959–1961)

võimendajaid, demonstreeris arusaama, et inimesel on voli ülejäänud loomadega mõõdutundetult ringi käia.

Traditsioonilised eetika koolkonnad ja keskkonnaeetika

Keskkonnaeetika võib paigutada ka õpiku esimeses peatükis käsitletud traditsiooniliste eetikateooriate konteksti, milleks on: tagajärje-eetika ehk konsekventsialism ning selle tuntuim vorm, hüvede maksimeerimisele ja kahjude vähendamisele keskenduv utilitarism; kohustuse ja „õige teo“ keskne ehk deontoloogiline eetika; teo toimepanijas vooruste kasvatusesele ehk heaks peetavate isikuomaduste kultiveerimisele keskenduv vooruseetika. Kui rakendada keskkonnaalaste otsuste tegemisel tagajärje-eetikat, hindame oma tegusid nende tulemuste järgi (näiteks, kui palju kalu tapab tehastest pärit saastunud vesi, võttes lähtekohaks, et kalade surm on soovimatu tagajärg). Kui püsida deontoloogilises raamistikus, küsime, mis on õige või vale tegu (kas mul on kohustus hoida alles ökosüsteemi; kas mul on õigus võtta loomalt elu). Kui hoiame au sees vooruseetikat ehk iseloomu täiusele keskenduvat eetikat, uurime, milline teguviis keskkonna suhtes kultiveeriks inimeses häid iseloomujooni (kas käitudes keskkonna suhtes hoolimatult või julmalt, ei arenda ma endas üldiselt hoolimatust ja julmust?). Nõnda püsivad keskkonnaeetikas tavapärased eetika-alased vastuolud, probleemid ja ka raskused eetikateooriate vahele piiri tõmbamisel: kas olulisemad on teo tagajärjed või teo olemus ise; kas erinevaid väärtusi saab taandada ühele dimensioonile; kas „õige teo“ kindlaksmääramine ei sõltu teo oodatavatest või tegelikest tagajärgedest; kas voorusliku iseloomu kasvatus ei too pikas plaanis paremaid tagajärgi jne. Traditsioonilisi eetika koolkondi nähakse siiski inimkesksena ning seetõttu on argumenteeritud keskkonnaeetika kui eraldi haru ning „uue eetika“ vajalikkuse poolt, nagu tegi seda Richard Sylvan (2008). Keskkonnaküsimuste puhul on oluline see, millised nähtused ja elusolendid on eetilisse süsteemi hõlmatud ja võetud eetilise hinnangu andmisel aluseks. Näiteks, kelle või mille heaolu ning millisel määral peame lugema tagajärgede hulka; kelle ja mille ees on meil kohustusi, mida peame arvesse võtma, et täita oma kohustust teha „õige tegu“; kelle või mille suhtes õilsaid iseloomuomadusi nagu lahkus või kaastunne on hea endas kasvatada.

Eetikavaldkonna laiendamine

Keskkonnaeetika erinevatest seisukohtadest annab ülevaate liikumine inimkesksest eetikast järk-järgult teooriateni, mis omistavad eetilist väärtust laiemalt tunnete ja soovidega loomadele, kõigile elusorganismidele või suisa liikidele ja ökosüsteemidele. Tasub tähele panna, et loomi ja loodust võib väärtustada neid eetiliselt olulisteks pidamata. Näiteks võib koer olla mõnele inimesele väärtuslik, sest teenib eesmärki hoida ta kodu turvalisena, hobune võib olla kasulik tööjõud põllu kündmisel ning kosk võib olla kasulik hüdroelektrijaama abil

elektrienergia tootmiseks. Selline vaade oleks *instrumentalistlik* ehk nähtust või olendeid ainult selle võrra väärtustav, kuivõrd see on tööriist ehk instrument mingi muu eesmärgi (nt inimese heaolu või turvatunde) saavutamiseks. Teine väärtustamise viis oleks aga mõnele nähtusele või olendile iseenesliku, seesmise väärtuse omistamine. Seesmise väärtuse alusel võivad koer ja hobune ning nende heaolu olla eesmärk iseeneses, mitte väärtuslikud ainult inimeste huve teenides. Eetikavaldkonna laiendamise all keskkonnaeetikas peetaksegi silmas rohkemate olendite ning nähtuste *seesmist* väärtustamist.

Keskkonnaeetika vaade/Kellega arvestab?	Inimesed	Loomad	Taimed ja teised elusolendid	Ökosüsteem tervikuna
Antropotsentrism	Jah	Ei	Ei	Ei
Mitteinimestest loomi hõlmav eetika	Jah	Jah	Ei	Ei
Biotsentrism	Jah	Jah	Jah	Ei
Ökotsentrism	Jah	Jah	Jah	Jah

Inimkeskne eetika ehk antropotsentrism

Traditsiooniliselt on Euroopa pärimuses filosoofilise eetika peamine fookus inimestevahelistel suhetel. Keskkonnaeetika aga laiendab piire: selle raames ei tegeleta mitte ainult indiviidide vaheliste suhetega (näiteks küsimused valetamisest, vägivallast või kohustustest üksikisikute puhul) ning üksikisiku ja ühiskonna vaheliste suhetega (näiteks võimu legitiimsuse allikas erinevate valitsemisvormide puhul, demokraatia olemus ja inimõiguste tagamine, kus kohtuvad eetika ja poliitikafilosoofia), vaid ka eetiliste väärtustega väljaspool inimest. Kuigi keskkonnaeetikas on mitmeid koolkondi ja eriarvamusi, on suurim ühisosa see, et uurimisvaldkonnaks seatakse laiem väli kui vaid inimeste vahelised suhted, millele eetika on harjumuspäraselt keskendunud.

Keskkonnaeetika otsib lahendusi eetilistele probleemidele, mis tekivad inimese ja keskkonna vahel või inimesel keskkonnas ning püstitab näiteks järgmisi küsimusi (ja proovib neile vastata): kuidas oleks inimestel eetiline käituda ning mida tuleks arvesse võtta seoses (tihti inimtegevusega seotud) looma- ning taimeliikide püsimise, väljasuremise või muutmisega (näiteks geneetilise muundamise teel), looduslike ökosüsteemide püsimise või hävimisega, veekogude, maismaa ja õhu saastamisega, loodusvarade kahanemise või lõppemisega, aga ka järgnevate põlvkondade inimeste õigustega (kui selliseid õigusi on) elamiskõlblikule

keskkonnale ning elurikkusele. Kuigi keskkonnaeetika liigub tihti „inimesest edasi“, on siiski üks viis neile küsimustele vastata inimese huvide vaatevinklist, *inimkeskselt ehk antropotsentristlikult*.

Ameerika ökoloog Garrett Hardin kirjutas „ühisvara tragöödiast“ (Hardin, 1968, lk 1994), mis tähendab olukorda, kus inimesel on mingeid kontrollmehhanisme, haldamata ühisvarasid tarbides *individuaalse* omakasu vaatevinklist ratsionaalne käituda nõnda, et mitme üksikisiku samasugusel ja justkui ratsionaalsel käitumisel jõutakse siiski *kollektiivselt* halbade tagajärgede ehk kollektiivselt ebaratsionaalse käitumiseni. Näiteks võib igale inimesele olla individuaalselt kasulik raiuda ja maha müüa endale kuuluv mets, tarbida ohjeldamatult fossiilseid kütuseid või kalavarusid, valada saastavad ained otse jõkke, et neist kerge vaevaga vabaneda. Kui aga kõik metsaomanikud raiuksid oma metsa maha (kui poleks raiemahtusid ja piiranguid), inimesed saastaksid oma suva järgi jõgesid või tarbiksid ohjeldamatult ressursse, kannataksid haldamata ühisvarad nagu õhu kvaliteet, joogivesi, kütuste olemasolu, mis mõjutaksid kehvasti kõiki, sealhulgas ka neid, kelle justkui individuaalselt ratsionaalne tegevus need tagajärjed esile kutsus. Nõnda võib tegevus, mis tundub esmalt üksikisiku tasemel ratsionaalne, pikas plaanis olla ka individuaalselt mitteratsionaalne ja kahjulik, kui sarnaselt käitub suur hulk inimesi. Kuivõrd inimesed aga kipuvad käituma individuaalse omakasu ratsionaalsuse järgi, tuleb Hardini arvates ühisvarasid hallata, tekitades inimestele stiimuleid mitte käituda kollektiivselt ebaratsionaalselt (näiteks trahv ohtlike jäätmete mitteseadusliku ladustamise ning seega reostamise eest ja metsaraie piirmahud). Omaette küsimus on muidugi see, mida peaks tõlgendama kui ühisvara ja mida mitte: kas mõelda näiteks metsast kui puhtalt eraomandist või ka kui ühisvarast?

Nõnda on Hardini selgitus kasulik inimese ja keskkonna suhte mõistmisel selles osas, et looduse kui ühisvara alles hoidmiseks ei piisa individuaalse omakasu eesmärgil ilma kokkulepeteta tegutsevatest üksikisikutest. Lahkame aga korraks ka loodusest kui „varast“ mõtlemist, olgu see vara siis eraomand või ühisvara. Hardini arvates võis tema vanaisa õigusega looduse suhtes ükskõikne olla ning mitte hoolida jõe reostamisest, sest inimese võime oma keskkonda muuta oli varasemalt laias laastus tühine. Aastal 1818 poleks tema väitel olnud ei õõvastav ega raiskav, kui keegi tapab piisoni selleks, et süüa ära ainult ta keel (Hardin, 1968). Üks ta keskseid väiteid on see, et teo moraalsuse määrab olukord ja süsteem, milles tegu asetseb, ent peamiselt peab ta silmas kvantitatiivset teavet (kas teatud ressursi on piisavalt alles). Sellise lähenemise kaudu näeb Hardin keskkonnas, sealhulgas loomades vaid inimesele tarvilikku ressursi, mille puhul on põhiline ebaeetilisuse mõõdupuu sarnane mõne väärismetalli hindamisega selle järgi, kas loodusvara tarvitatakse nii palju, et see ähvardab otsa saada. Nõnda ei

oleks piisonite tapmine nende keele söömise pärast veel raiskav *jubul*, kui piisoneid jääks piisavalt järele; jõe reostamine poleks taunitav, kui jääks piisavalt reostamata jõgesid, mis võimaldaksid inimesele sarnast väärtust (esimesel puhul ehk maitseelamus või metslooma vaatamisest tulenev esteetiline nauding, teisel puhul eluks vajalik vesi või ka esteetiline nauding puhta vee voolamisest vmt). Teo eetiline lubatavus muutuks aga sedamööda, kui lähedale väljasuremisele teatud loomaliiki on kütitud või kui otsakorral on mõni ressurss. Rolli võiks mängida ka see, kas käepärast on mõni teine, sarnane loomaliik, kes inimese jaoks piisoni rolli võiks täita, st alternatiivne allikas inimese soovitud väärtuse saamiseks.

Isegi kui möönda, et loomade kehv kohtlemine võib olla midagi enam kui „ressursside raiskamine“, on võimalik püsida antropotsentrilises raamistikus. Näiteks 18. sajandi filosoof Immanuel Kant esitas argumenti, et mõne inimest teeninud looma vastu tänamatu või julm olemine poleks küll vale looma suhtes, kes pole moraali subjekt iseeneses, aga kasvataks inimeses julma suhtumist ka teiste inimeste vastu ning kultiveeriks ebainimlikkust, mistõttu loomade kehv kohtlemine võiks olla instrumentaalselt halb (Kant, 1997, lk 212).

Keskkonnaliikumise üks 20. sajandi suurkujusid ja populariseerijaid Rachel Carson kritiseeris oma 1962. ilmunud raamatus „Hääletu kevad“ taimemürkide kasutamist ning tõi seejuures välja ohtralt fakte, mis näitavad nende kahjulikkust inimestele (Carson, 1968). Carson selgitas, et ökosüsteem on läbipõimunud tervik, putukamürke kasutades kanduvad mürgid toiduahela kaudu inimeseni, ning aina kangemate mürkide kasutamine toob kaasa nii ettenähtavaid kui ka ettearvamatuid tagajärgi, jpm. Kui mõni „Hääletu kevade“ lugeja pööraks esmajoones tähelepanu loomaliikide kahjustamisele ning ökosüsteemide tasakaalu rikkumisele, omistaks ta keskkonnale seesmise väärtuse, mitte ainult instrumentaalse. Mõni selle raamatu lugeja ei pruukinud aga keskkonda iseenesest väärtustadagi ja teda võis veenda teatud probleemi olemasolus hoopis argument, et keskkonnaga hoolimatu ümberkäimine (taimekaitsevahendite ülekasutamine, liiga leebed ohutusnõuded jne) on lõppkokkuvõtteks ka *inimestele* ohtlik, põhjustades haigusi ning toidunappust. Viimane lähenemine oleks inimkeskne ehk *antropotsentriline* ning ilmestaks n-ö *pealiskaudset ökoloogiat* ja *instrumentalistlikku* arusaama keskkonnast, mis käsitleb loodust ja sinna hulka kuuluvat (nt loomi) kui ressursi, mida inimesel on vastutustundlik või majanduslikult ratsionaalne säilitada, et seda hiljem oma tarbeks kasutada. Nõnda poleks keskkond mitte eesmärk ega väärtus iseeneses, vaid ainult vahend (instrument). Pealiskaudseks ökoloogiaks nimetatakse keskendumist saastamise vähendamisele, tehnoloogilistele uuendustele ja muule sellisele, mis ei nõua inimkäitumise kardinaalselt ümbermõtestamist. Sellele vastandub aga *süvaökoloogia*, mis näeb looduses lisaks ressursile omaette väärtust ehk peab nii jõge, mäge kui ka

piisonit väärtuseks iseeneses (seega pole puhtalt instrumentalistlik) ja taotleb tugevamat ideoloogilist ja poliitilist muutust. Seda lähenemist iseloomustavad asjaolud nagu põhimõtteline biosfääriline võrdsus, mitte-inimeste ja ökosüsteemide huvide arvestamine, mitmekesisus, sümbiootilisus ja keerukus, vastuseis klassiühiskonnale, tarbimise vähendamine, lisaks teadusele ka filosoofia väärtustamine, kogukondlik autonoomsus ja inimese kooskõla loodusega.

Need hinnangutega laetud mõisted vermis Norra filosoof Arne Dekke Eide Næss (1973), kes pooldab süvaökoloogiat. Samas võib n-ö traditsioonilist keskkonnahoidu ehk „pealiskaudset ökoloogiat“ kirjeldada ka positiivsemalt, rõhutades pragmaatilisust, teiste ühiskonnas oluliseks peetavate väärtustega nagu vaba turumajandus kooskõlas olemist, mitte liiga kõrgete standardite sättimist. Kuigi „pealiskaudne ökoloogia“ ei kõla meelitava sildina, aitab käegakatsutavatele eesmärkidele ning igapäevaelus rakendatavusele rõhuline mõista, miks kõik Næss'i nägemusega ei nõustu.

(Mitteinimestest) loomi hõlmav eetika

USA filosoof, ökoloog ja keskkonnahoidja Aldo Leopold märgib, et piiri olendi ja omandi vahel pole alati üheselt mõistetud, osutades näiteks liigitunnusele. Ka inimliiki kuuluvaid organisme on kategoriseeritud erinevat moraalset väärtust evivateks, näiteks on inimorje koheldud omandina; keskkonnaeetika üks eesmärke on nihutada seniseid eetika piire (Leopold, 1972). See teekond pole kindlasti sirgjooneline ega igal pool ühtemoodi läbi käidud, aga tõepoolest on paljudes piirkondades ning eri usunditest ja eetilistest koolkondadest lähtudes juba läbitud pikk ja vaevarikas eetika avardamise teekond, mille üks muster näidiseid on põhimõtteline kokkuleppimine universaalsetes inimõigustes (jättes praegu kõrvale põhimõtete elluviimise).

Kui tunnustada kõikide inimeste eetilist väärtust ning pidada keskkonnaeetika aluseks inimeste huvi kasutada loodusvarasid ning elada saastamata paikades või isegi vältida loomadele kannatuste tekitamist, et kultiveerida head käitumist teiste inimestega, jääb see vaade siiski inimkeskseks. Nagu öeldud, näeb antropotsentristlik vaade keskkonnaeetikale inimvälist keskkonda instrumentalistlikult ehk kui midagi, mis on väärtuslik vaid sellevõrra, kui võrd on ta inimesele vajalik või vahendiks mõne muu eesmärgi saavutamisel. Kõige üleüldisemal kujul nõustub ehk enamik lugejatest, et eetiline väärtus pole ainult inimliiki kuuluvatel olenditel: oleks parem, kui mõni loom nagu hobune või koer ei kannataks valu ega hirmu all isegi siis, kui sellest mitte midagi muud maailmas ei sõltu ja ka ükski inimene seda kannatust pealt ei näe. Esimene suur samm eetika laiendamisel keskkonda puutuvates küsimustes täielikult inimese heaolule ja huvidele keskenduvast arusaamast (ehk puhtakujulisest antropotsentristismist) edasi ongi eetilise väärtuse omistamine teatud loomadele ning nende heaolule.

Eriti jõuliselt on mitteinimestest loomade õiguste ja eetilise väärtuse eest hakatud seisma 20. sajandi teisel poolel. Näiteks aastal 1975 (eesti keeles 2021) avaldas Austraalia filosoof Peter Singer ülimõjukaks osutunud raamatu „Loomade vabastamine“ (ingl „Animal Liberation“), mille keskne väide oli, et kellegi eetilist väärtust ei peaks hindama liigikuuluvuse järgi, vaid esitada tuleks sisulisemaid põhjendusi. Singer (2021) tsiteerib utilitaristlikku filosoofi Jeremy Benthamit, kes nimetas inimeste ülemvõimu loomade üle türanniaks ja kõrvutas seda mustanahaliste orjade kohtlemise ning jõuga allutamisega. Bentham kuulutas juba 18. sajandi lõpus, et tuleks küsida mitte seda, kas elusolend suudab mõelda või rääkida, vaid seda, kas ta suudab kannatada.

Vastupidist arusaama, mis eeldab inimese põhjendamatu üleolekut loomade suhtes, nimetab Singer inglise psühholoogi Richard Ryderi järgi spetsiatsismiks (ingl *speciesism*). Richard Sylvan kasutas sama nähtuse kohta väljendeid fundamentaalne inimšovinism või liigišovinism (Sylvan, 2008, lk 56, 63). See mõiste viitab sarnasusele rassismi ja šovinismiga, kus ilma asjakohaste põhjendusteta kuulutatakse ühed tundevõimelised elusolendid teistest alamateks. Nõnda ei küsi liigišovinistlik inimene mitte selle kohta, kas mõni olend tunneb valu või hirmu; kas ta soovib elada ja piisavalt ringi liikuda või kas ta on tunnetega elusolend, vaid „Kas ta on kass, inimene või siga?“ ning teeb pelgalt liigikuuluvusest järeldused selle olendi eetilise staatuse kohta. Eetilisest staatusest aga sõltub, kas tagajärgede-keskne eetika peaks arvesse võtma loomade kannatusi kehva tagajärjena ning loomade heaolu hea tagajärjena; kas kohusele keskenduv eetika hõlmab loomade õigusi ning inimeste vastavaid kohustusi või kas vooruseetika alusel peaks tõlgendama voorusena ka lahkust ja heatahtlikkust loomade suhtes või mitte. Iga hierarhia pole alusetu ning eri liikidele erineva eetilise väärtuse omistamist võib üritada põhjendada. Tihti tehakse seda, tuues välja mõne inimliigile (väidetavalt) ainuomase omaduse nagu keele või tööriistade kasutamine, rõhutades inimeste üleolekut intelligentsuse või autonoomsuse poolest. Singer vastab neile püüetele argumendiga, et kuivõrd me ei soovi samasuguseid reegleid kehtestada inimestevahelises eetikas (nt ei kiida heaks põhimõtet „mida intelligentsem, seda rohkem moraalset väärtust ka kõige elementaarsemate õiguste osas“ ega soovi vaimse mahajäämusega inimeste kannatusi ja heaolu teiste omadest vähem väärtuslikuks hinnata), oleks kooskõlatu neid põhimõtteid ka teiste loomade suhtes rakendada (Singer, 2021). Nõnda soovitab Singer meil kaaluda tõsiselt ka loomade heaolu ning arvestada ja loobuda „inimeste türanniast loomade üle“.

Singer keskendub utilitaristlikult loomade kannatuste vähendamisele ning kaalub kannatuste põhjustamise kohta käivaid õigustusi nagu inimeste mugavus loomade söömise puhul või ravimite ja huulepulkade väljatöötamisest saadud kasu loomkatsete puhul. Mõni mõtleja on Singerile ette heitnud liiga

kalkuleerivat lähenemist, mis annab inimestele käitumissuuniseid vastavalt sellele, mis näib tulemuslik nii teiste elusolendite heaolu ja kannatuste kui ka inimeste heaolu ja kannatuste arutamisel.

Teine tuntud raamat, mis loomaõiguluse teoreetilist baasi tugevalt mõjutas, on filosoof Tom Regani aastal 1983 ilmunud „Loomade õiguste kaitseks“ („The Case for Animal Rights“). Regan ei keskendu utilitaristlikele naudingule ning kannatuste tasakaalu arvutustele nagu Singer, vaid omistab seesmise eetilise väärtuse vähemalt kõigile neile, kes on tema järgi *elusubjekt* (ingl *subject-of-a-life*), mida ta eristab elus olemisest. Elusubjektsus hõlmab Regani järgi muuhulgas uskumuste ja soovide omamist, võimet soovide täitmiseks tegutseda, mälu ja püsivat psühhofüüsilist isikut, tundeelu koos naudinguga ja valu tundmise võimega ning heaolu poole püüdlemist sõltumatult subjekti kasulikkusest kellelegi teisele. (Regan, 1983, lk 243–245) Regan vastandub Singeri utilitaristlikule eetikale ning ehitab oma teooria üles, keskendudes deontoloogilisele vaateviisile, et elusubjektid väärivad lugupidamist ning neil on võõrandamatud õigused. Selline lähenemine vähendaks sarnaselt inimõigustele võimalust ohverdada mõne elusubjekti huve teise elusubjekti hüvede nimel.

Kõiki organisme hõlmav eetika ehk biotsentrism

Kas inimesel on moraalne õigus ühte 200-aastast puud maha raiuda lihtsalt selleks, et aega viita, ilma plaanita seda kuidagi hiljem kasutada (nt ehitusmaterjaliks või soojuse saamiseks)? Aga kolmekümmet 200-aastast puud? Kui ei, siis miks? Kui leiame, et puu väärib mingitki austust ning seda ei tohi raiuda maha puhtalt lõbu pärast, siis võib-olla peame me puud mingil määral väärtuslikeks iseeneses ning seega nõustume teatud määral biotsentriliste vaadetega.

Järgmine samm edasi Singeri jutlustatud kannatuste ja tunnetega loomade heaolu arvestamisest või Regani elusubjektide õiguste juurest olekski laiendada eetilist väärtust loomadest kaugemale. Biotsentristlik vaade keskkonnaeetikale võtab aluseks kõigi elusorganismide teatava eetilise väärtuse ning rõhutab, et lisaks tunnetega ning keeruliste kognitiivsete protsessidega loomadele (nagu siga, inimene ja hiir) tuleks eetikas arvestada ka teiste elusorganismide huvidega. Ühelt poolt võib öelda, et ükski taim ei ole võimeline tundma valu nagu loomad, kuivõrd tal puudub kesknärvisüsteem ning ka võime liikuda (mis teeks valutunde eesmärgi evolutsiooniliselt küsitavaks). Teisalt on taime kui organismi heaolu meile laias laastus arusaadav: heaolu on tagatud, kui taim saab kasvada, õitseda, levida jne, ning ei ole seda, kui see närbub veepuuduse tõttu, seda põletatakse või raiutakse. Sellest lähtuvalt on argumenteeritud, et ka taimede heaolu tuleks keskkonnaeetikas mingil määral arvestada ning on esitatud argumente, mis keskenduvad austusele (Taylor, 2011) või aukartusele (Schweitzer, 1972) igasuguse elu vastu.

Biotsentrilise vaate näitena võib tuua juhtumi aastast 2017, kui Tallinnas oli Haabersti linnajaos käsil ristmiku ümberhitus nõnda, et lisaks teistele puudele jäi ka üks vanem hõberemmelgas sellele ette. See puu plaaniti maha raiuda, mida lõpuks ka tehti, ent enne jõudis hulk inimesi asuda selle kaitsele, korraldades meelevaldusi ja avaldades arvamust leheveergudel. Sõna võttis nii aktiviste, arboriste, riigikoguliikmeid kui ka näiteks muinsuskaitse, kes leidis, et puu näol pole tegu pühapaigaga. Kui keegi poleks sellele puule omistanud seesmist väärtust (st väljaspool potentsiaalseks küttepuuks või ehitusmaterjaliks olemist) ehk osaliselt pooldanud biotsentrismi, poleks ka selle raiumine sellist poleemikat tekitanud. Selge on ka, et mitte kõik puud ja puuraiumised ei saa sellise tähelepanu osaliseks. Ebaselge on aga, kas puukaitsjatele oli oluline see konkreetne hõberemmelgas või selle sümboolne tähendus maailmavaadete konfliktide esindajana, mis tuli teravalt välja olukorras, kus raiuti maha puid, et suurendada ristmikku. Kuigi ka puu maha raiuda lasknud linnaosavalitsus ei pruukinud pidada puud väärtusetuks, jäid peale siiski antropotsentrilised kaalutlused seoses loodetava kiirema liiklusvooga uue ristmiku ehitamisel, ning puu, mis väideti lisaks ohtlik ja lagunev olevat, raiuti lõppkokkuvõttes maha.

Kõigi elusorganismide huvide arvesse võtmine ei tähenda aga, et taimede heaolu tuleks *võrdsustada* loomade omaga, nii nagu loomade heaolu väärtustamine ei pruugi tähendada selle täielikku võrdsustamist inimeste omaga. Liikide ebarõhke kohtlemisega on leppinud isegi mitmed süvaökoloogia pooldajad, kui võrd selle vältimine mõjuks väga ebapraktiliselt ja ebausutavalt. Nt Arne Næss tõi oma süvaökoloogia selgituses välja, et „biosfääriline võrdsus“ peaks küll valitsema, ent seda klausliga „põhimõtteliselt“ (Næss, 1973, lk 95). Ta lisas, et iga realistlik praktika tingib teatud tapmise, ärakasutamise ja allasurumise, kuid rõhutas, et on oluline teisi eluvorme mõista ja austada, et võtta neid tõsiselt, ning et inimene kui looduse osa ei võõranduks iseendast. Ta kutsus üles sügavamale läbimõtlemisele ning teadvustama seda, et me pole keskkonnas ükski, meie huvid pole ainukesed huvid ning me ei suuda eksisteerida väljaspool keskkonda.

Liike ja ökosüsteeme hõlmav eetika ehk ökotsentrism

Üksikutele elusorganismidele keskenduvat (olgu see organism inimene, muu loom või taim) eetikat on peetud liiga ühekülgeks. Üksikisendite kannatustele, õigustele või heaolule keskendudes on keeruline hoomata keerukamaid olukordi ning põhjendada eesmärke, nagu ökosüsteemide terviklikkuse säilitamine, võõrliikide sisserände piiramine või mõne konkreetse liigi säilitamine, millega inimene rikub üksikute organismide õigust elule ja kannatuste vältimisele. Nõnda on individualistlike raamistike asemel, mis keskenduvad konkreetsete inimeste, loomade või taimede huvidele, pakutud välja ka rohkem holistlikke vaateid, mis keskenduvad ökosüsteemidele kui terviklikele kooslustele. *Ökotsentrilise*

seisukoha peamine lähtekoht on, et üks konkreetne karikakar, inimene või kasikakk ilma teda ümbritseva metsa, aasa või muu keskkonnata on lihtsustatud arusaam elusorganismidest ning jätab tähelepanuta selle, mis üldse võimaldab nende elu. Ökotsentristlik vaade rõhutab, et ei piisa organismidele väärtuse omistamisest ning nende huvide ja heaolu kaalumisest, vaid tuleb arvesse võtta kogu kooslust, Aldo Leopoldi (1972) sõnastuses: „Asi on õige, kui see kaldub hoidma biootilise kogukonna terviklikkust, stabiilsust ja ilu. See on väär, kui tal on vastupidine toime.“

Lisaks liigile on ökotsentrismi jaoks oluline mõiste *ökosüsteem* ehk samal territooriumil olev terviklik kooslus nii eluta loodusest kui ka omavahelistes (toitumis)suhetes olevatest organismidest ehk elusloodusest. Eetilistes otsustes arvessevõetava ökosüsteemi piiritlemine võib olla keeruline, sest suuremad ökosüsteemid koosnevad väiksematest ning suurim ökosüsteem on biosfäär ehk kõik Maa ökosüsteemid kokku, teisisõnu kogu elu Maal.

Eestis on näiteks võideldud ökosüsteemide senise terviklikkuse säilitamise nimel karuputke eri liikide kui võõrliikide vastu, selle isendeid hävitades. Nõnda on üksikisenditele ning tervele liigile kahju tehtud selleks, et teatud ökosüsteemi säilitada ning teistele liikidele elukeskkonda säilitada. Ebasoovitavaks võõrliigiks on Keskkonnaamet kuulutanud ka Hispaania teeteo, keda samuti üritatakse hävitada, ning mitmed teised liigid. Sellised probleemid ei puuduta ainult inimese tahtest sõltumata kujunenud olukordi keskkonnas, nagu Eestisse rännanud või kasvandustest lahti pääsenud võõrliigid. Ökosüsteemide hävitamist ja liigivaeste ning mitteterviklike ökosüsteemide loomist heidetakse tihti ette ka monokultuurilisele põllumajandusele, mille puhul suurele alale istutatakse ainult ühe taimeliigi (nt soja, kuusk või banaan) isendeid nõnda, et see muutub paljudele teistele ökosüsteemi osalistele elukõlbmatuks.

Monokultuuride eelis on ühetaolisus ning suuremahulisus, mis teeb põllumajandustootmise kergemaks. Nõnda toob see lühiajaliselt kasu inimeste toidulauale. Samas kurnab see mulda, muutes selle viljatuks, ning muudab viljakasvatuse haavatavaks kahjuritele – putukatele, taimehaigustele jmt. Ökosüsteemi terviklikkusega mitteametustamist on ette heidetud näiteks sojaistandustele, mida on mõnes riigis rajatud, likvideerides seniseid põllumajandusviise ja hävitades Amazonase vihmametsi. Ka Eesti Keskkonnaministerium tõi koostöös Cambridge'i Ülikooliga valminud aruandes „Mets ja kliimamuutused“ (Anger-Kraavi et al., 2020, lk 21) välja eelnevate uuringute tulemused: nt monokultuuriliste metsade suuremahuline kasvatamine biomassiga kütmise eesmärgil võib avaldada „olulist negatiivset mõju elurikkusele, veevarudele jne“ ning „metsade taastamisel kohalike liikidega võib olla positiivne sotsiaalne ja keskkonnamõju“.

Keerulisemaid ökoloogilisi kooslusi arvesse võttev eetika, mis ei keskendu üksikisenditele, aitab paremini raamistada keerulisi liikide, populatsioonide ja ökosüsteemide heaolu küsimusi. Samas jääb ökotsentristliku vaate nõrkuseks see, et on keeruline kokku leppida, mida nimetada ökosüsteemiks, kuidas määratleda selle huve ning kuidas valida liike ja ökosüsteeme, mida on tarvis säilitada, taastada või inimese sekkumisega alles hoida. Näiteks on Eestis vahepeal hävinud suur osa juttself-kärnkonna ehk kõre elupaiku, mida hiljem on taastatud. Nende taastamiseks aga on uuesti sekkunud ökosüsteemi: hakatud taas loopealsetel niitma ning kariloomi kasvatama, et tekitada kõrele sobivad elutingimused, mis ei pruugi aga olla sobivad teistele seal elutsevatele liikidele. Pole selge, kas sellise sekkumisega rikuti ökosüsteemi terviklikkust või tagati see, ning tekib palju küsimusi: kas ühe liigi säilitamise nimel loodud keskkond on sama väärtuslik kui eelnev? Kas looduslikkus ja metsikus kui inimesest sõltumatu olemine on väärtused omaette, mis räägivad metsistunud ja inimeste sekkumisest võimalikult vaba ökosüsteemi kasuks? Palju selgem eesmärk on välja selgitada ühe konkreetse isendi huve ökosüsteemis ning neid järgida, selle asemel, et tohutut hulka erinevaid huve omavahel võrrelda ning otsustada, mis oleks õiglane kõigi loendamatumest otsusest mõjutatud isendite, liikide ja ökosüsteemide huve ja heaolu arvesse võttes. Ökotsentristliku vaatega väga lähedane on n-ö „Gaia hüpotees“, mis pakub välja, et kõike Maal elavat ja mitteelavat võiks pidada üheks ennast reguleerivaks süsteemiks, mis on suuteline üleüldist Maa atmosfääri mõjutama nõnda, et see vastaks selle üleüldistele vajadustele.

On oluline rõhutada, et ökosüsteemi, liigi, elusobjekti ega tundevõimelise looma väärtustamine ei ole vastuolus inimese väärtustamisega. Kuigi on keeruline määrata eri väärtuste õiget kaalu ning suuresti peetakse just inimese heaolu ja õigusi eetika keskseks küsimuseks, ei välista see keskkonda puutuvate eri aspektide tõsiselt võtmist otsuste tegemisel. Ka Eesti Vabariigi põhiseadusest võib leida lauseid, mis paistavad viitavat nii keskkonna ning selle säilitamise väärtusele iseeneses, nt „§ 53. Igaüks on kohustatud säästma elu- ja looduskeskkonda ning hüvitama kahju, mis ta on keskkonnale tekitanud. Hüvitamise korra sätestab seadus“, kui ka lauseid, milles määratletakse loodust pigem ressurside ja majandusliku väärtusena, nt „§ 5. Eesti loodusvarad ja loodusressursid on rahvuslik rikkus, mida tuleb kasutada säästlikult“.

Tagasi inimeste juurde ehk „keskkond ja inimestevaheline õiglus ning ebavõrdsus“

Kuigi keskkonnaeetikal on pikk traditsioon eetikat inimkesksusest kaugemale laiendada, on sellel tegevusel mõned olulised mööndused. Paljud autorid on märganud paralleele selle vahel, kuidas toimib inimestevaheline domineerimine ning ärakasutamine, ja selle vahel, kuidas inimene kasutab ära loodust. Lisaks

otselele majanduslikule ärakasutamisele ning sotsiaalmajanduslikule ebavõrdsusele puutub keskkonnaeetikasse ka sooline, piirkondlik ja põlvkondlik ebavõrdsus. Suurim on ebakõla loodusressursse kulutavast majandustegevusest rahalise kasu saajate ja sellest tegevusest sündivate keskkonna-alaste tagajärgede all kannatajate vahel. Esmajärgus saavad nii kliimamuutuste kui ka ökosüsteemide kahjustamise korral kahju kõige haavatavamad ning kasu kõige kindlustatud. Inimtekkeliste kliimamuutuste kontekstis on karta, et lisaks toidukasvatamisvõimaluse ning magevee kättesaadavuse vähenemisele ohustavad ilmastiku ettearvamatus, sagenevad tormid, metsatulekahjud, kuumalained, üleujutused, rannikupiirkondade vee alla mattumine jne kõiki, aga eelkõige kehvemal järjel olevaid inimesi. Mõiste „kliimaõiglus“ rõhutabki selle ebaproportsionaalse ohustatuse arvestamise vajadust. Järgnevalt kõigest lähemalt.

Keskkonnaeetika ja sotsiaalmajanduslik ebavõrdsus

Üle oma vajaduste ning jätkusuutliku taseme tarbimine on loodusvarade raiskamise ja keskkonna saastamise kaudu kõige otsesemalt seotud keskkonnakahjude tekkega. Et toota ja transportida järjekordset ühekordset plastnõud, kiiresti iganevat nutitelefoni või ebavajalikult suure võimsusega autot, kulub suur hulk ressursse. Selle tegevuse käigus vallandub keskkonnale kahjulikke aineid, mis mängivad õhureostusena rolli nii inimtekkeliste kliimamuutuste võimendamises kui inimeste elukeskkonna lühiajalises halvenemises. Tarbimist, mis on nii suur, et kõigi inimeste samasugune tarbimine ületaks planeedi Maa piiratud võimalused, võib nimetada jätkusuutmatuks. Kasu sellest tegevusest saavad vaid need, kes rohkem tarbivad, ent pikaajalise kahju (loodusvarade kadu, kehvem elukeskkond, ökosüsteemide hävitamine) katavad kõik inimesed. Seetõttu on siin haldamata ühisvara tragöödiat meenutav vastuolu: kasu saab piiratud hulk inimesi, kes soovivad ja kelle rahakott lubab teatud tooteid osta, kahju aga katavad (ehk keskkonnakahjude all kannatavad) kõik – nii need, kes tarbivad teatud tooteid; need, kellel pole majanduslikult võimalik seda teha, kui ka need, kes keskkonnasäästmise tõttu sellest hoiduvad. Selle põhimõtte kohta öeldakse tihti etteheitvalt „kulude riigistamine, tulude erastamine“ või ka „sotsialism ja ühine vastutus kulude puhul, kapitalism ja eraomand tulude osas“. See ebaproportsionaalne tulude ja kulude jaotus õigustab kompensatsioonimeetmeid, näiteks fossiilsetele kütustele aktsiisi kehtestamist.

Tarbimiskultuurile on ette heidetud üleüldist väärtuste moonutamist ning inimelu ja heaolu kunstlikku sidumist arusaamaga „rohkem on parem“. USA ühiskonnateoreetik, poliitikafilosoof ja keskkonnahoidja Murray Bookchin, keskkonnahoiu- ja ühiskonnateoreetik Janet Biehl ning teised „sotsiaalökoloogia“ pooldajad väidavad, et kapitalistlik majandussüsteem eeldab töötajate ärakasutamist, ühiskonna hierarhilist ülesehitust, majanduse soovi pidevalt tarbimist

ja tootmist suurendada ning on seetõttu põhimõttelises vastuolus keskkonnanahoiuga. Esiteks peab Bookchin vähem teenivate inimeste ära kasutamist kasumi teenimiseks sarnaseks sellele, kuidas kasutatakse ära loodusvarasid. Teiseks on ta rõhutanud, et „nõnda nagu kapitalism viib tootmiseni tootmise pärast, viib ta ka tarbimiseni tarbimise pärast“, mis tähendab, et isegi materiaalselt heal järjel ühiskondades on inimestel kultuuriliselt loodud (mitte materiaalistest oludest tingitud) puudusetunne ning aina kasvavate vajaduste tunnetus. Bookchin ei eita tõsiasja, et kultuuri muutudes vajadused muutuvad ning ka kultuurilised (mitte ainult materiaalsed) vajadused on olulised, kuid vastandub pimedale tarbimiskultuurile, kus inimene ei tee ratsionaalseid ja teadvustatud valikuid, vaid tarbib harjumusest, seda ise objektiivse vajadusena tõlgendades. (Bookchin, 1982, lk 67–72)

Ka loodust omaette väärtusena (mitte ainult ressursina) hindavad teoreetikud nagu Val Plumwood ja Arne Næss on rõhutanud, et inimkesksus on kahjulik ka inimestele endile, mitte ainult loodusele. Nii pealiskaudse ökoloogia pooldajad kui ka süvaökoloogid tunnistavad, et me kulutame ebamõistlikult palju ressursse, oleme liiga enesekindlad, usume teaduse ja tehnika võimesse meie tarbimisjanu rahuldada, kliimakriisi hallata jne. Samuti kaob puhtalt inimkeskse lähenemisega väidetavalt ära üks oluline dimensioon inimelus ning me võõrandume oma loomusest, määratledes end loodusevälisena, mis muudab meie elukogemuse vaesemaks.

Ökofeminism: soosuhed ja ebavõrdsus

Mis on ühist feminismil ja keskkonnaeetikal? Feminism on soolist võrdõigusslikkust taotlev mõtteviis ja poliitiline liikumine, millel on palju harusid, erinevate nägemustega koolkondi ning ajaloolisi laineid. Feminism ühiskondliku ja poliitilise suundumusena on Euroopas ajalooliselt võidelnud naiste õiguse eest osaleda valimistel, omandada haridust, planeerida peret ning otsustada oma keha üle, jpm. Samas tegeleb feminism mõttevooluna ka laiemalt soolise võrdõigusslikkuse üle arutlemise ning üleüldse soolisuse tõlgendamisega. Üks läbiv joon on uurimine, mil määral on kalduvus teatud rollidele (nt juht või kodune lapsevanem) või isikuomadustele (nt hoolivus, võitlusvaim) püsivalt seotud bioloogiliste sugudega ning mil määral on need kultuuriliselt ja sotsiaalselt kujunenud. Nõnda seab feminism kahtluse alla selle, kuidas on inimestele omistatud iseloomuomadusi ning ette kirjutatud käitumist ja eluvalikuid vastavalt stereotüüpidele, mida tähendab olla naine või mees. Meeste puhul on patriarhaalses (meeste võimulolemist eeldavas) ühiskonnas traditsiooniliselt soositud juhiomadusi, nagu võitluslikkus, tugevus, „perepea“ ehk otsustaja rolli võtmine, taunitud on aga oma tunnete väljendamist („Mehed ei nuta!“) või kodune lapsevanem olemist. Naiste puhul, vastupidi, on taunitud juhtrolli võtmist („Kelle

jalas on püksid?“) ja enesekehtestamist ning rõhutatakse ilus või malbe olemist, mis suunab naisi võimupositsioonidelt eemale, soosib kuulekust ning seab nad hierarhiliselt madalamale.

Feminismi ja keskkonnaeetika kokkupuutepunktis sünnivad ökofeministlikud käsitlused, mis näevad sarnasust selle vahel, kuidas ühelt poolt on käsitletud meestele ja naistele omistatavaid rolle ja nendevahelisi võimusuhteid, ning teiselt poolt, inimese ja looduse vahelist võimusuhet ja neile omistatavaid rolle. Inimese üleolev ja hoolimatu käitumine loodusega tulenevat laiemast mõtteviisist, näiteks kas meesšovinistlikust vaatevinklist või ka sellega seotud kapitalistliku või teadusliku ratsionalismi kaudu domineerimisest, hierarhisest ja dualistlikust (kaheks eraldiseivaks osaks jaotavast) maailmakäsitusest.

Austraalia ökofeministist filosoof Val Plumwood on toonud välja, et nii nagu inimesi on harjutud jaotama meesteks ja naisteks ning kujutama neid püsivalt eraldiseisvatena, rõhutades nende erisusi, on ka kultuuri ja loodust jaotatud kaheks püsivalt erinevaks nähtuseks (Plumwood, 1993; Plumwood, 2010). Seejuures on loodust koheldud taustana ning millenagi, mis on väärtuslik vaid inimese eesmärkide rahuldamiseks. Inimest ja kultuuri on peetud keskseks, looduse krooniks või sellest eraldi olevaks, inimese loodud tehnikat ja teadust üliluslikuks, võrreldes „primitiivsuse“ ning loodusega. Samas on selge, et nii kultuur, tehnika kui ka inimene on loodusest eksistentsiaalselt sõltuvad. Plumwood leiab, et seda sõltuvust ei taheta tunnustada ning loodust näidatakse kunstlikult vähem väärtuslikuna. Samamoodi on ajaloo esile tõstetud ja ülistatud mehi ja väärtustatud neile omistatavaid iseloomuomadusi, näiteks ratsionaalsust, ning nende traditsioonilisi tegevusvaldkondi, nagu sõjapidamine. Naiste hooleks on seevastu jäetud tegevused, mis on küll sarnaselt loodusele eksistentsiaalselt vajalikud, nagu kodu hoidmine ja laste kasvatamine, aga millega seotud omadusi, nagu sotsiaalne intelligentsus, empaatia või hool ümbritseva suhtes, on ajalooliselt vähem väärtustatud.

Ühe peamise murekohana näeb Plumwood lääne kultuuris levinud dualistlikku mõtteviisi, mis jagab mingi nähtuse kaheks eraldiseivaks ja radikaalselt erinevaks osaks ning mis on vastandanud näiteks mõistuse ja looduse, keha ja vaimu, mehe ja naise, vabaduse ja paratamatuse, arukuse ja emotsionaalsuse jne. Dualismi nimetab ta ka „kolonialismi loogikaks“, pidades silmas selle hierarhilist, instrumentalistlikku ja allutavat olemust, mis sarnaneb Euroopa kolonisaatorite üleolevale suhtumisele piirkondadesse, mille nad allutasid ning mida maavarade ressursina kasutasid. Ka India filosoof, keskkonnaaktivist ning ökofeminist Vandana Shiva selgitab, kuidas Lääne arusaam „arengust“ on tihti tähendanud millegi koloniseerimist: selle alamaks kuulutamist, allutamist ning Euroopa (reeglina meeste) huve teenima panemist (Mies ja Shiva, 2014; Shiva, 1988). See

alam võib olla näiteks ori kui tööriist, naine kui järglaste ja kodu eest hoolitseja, võõras piirkond kui maavarade allikas või võõras rahvus kui kaugel odav tööjõud, kuid ka loodus kui ressursside allikas. Shiva viitab loodusesse üleoleva suhtumise ühe lähtena moodsa teaduse isale Francis Baconile, kes Shiva arusaama järgi kirjutas loodusest mitte kui millestki austusväärsest või võrdväärsest, millega harmoonias olla, vaid kui millestki, mille üle tuleb domineerida seda teaduslikule ratsionaalsusele allutades, millega tuleb võidelda ning mida kasutada nii nagu heaks arvatakse. Ka Plumwood näeb ohtu ratsionaalsuse liigeses kummardamises ning heidab sellisele eetikale, mis keskendub selgelt määratletavatele õigustele, ette, et see väärtustab vaid ratsionaalselt käsitletavat ega võta arvesse tundeid, hoolivust, vastutustunnet jne. Seejuures ei ole Plumwoodi lahendus mitte omakorda alavääristada ratsionaalsust, vaid suhtuda eetikasse terviklikumalt, teadvustades emotsioonide osa eetikas ning väärtustades nii inimest kui ka loodust.

Ühe feminismi ja keskkonnaeetika ühisosana näeb Plumwood võitlust „teiseks“ olemise vastu: esmaseks ja vaikumise oluliseks on peetud kultuuri ja mehi, ning „teisi“ ehk loodust ja naisi väärtustatud ainult sellevõrra, kuivõrd need sarnanevad esmasele. Keskkonnaeetika arusaamadele, mis üritavad eetikat universaalsena käsitleda ning ei võtta tõsiselt erisusi, heidab Plumwood ette tegelikkuse silumist ühetaoliseks ning lähtumist inimesest. Näiteks kirjeldab ta sellisena vaateviisi, mis otsib loomade ja inimeste sarnasusi ning võtab need loomade väärtuse hindamisel aluseks. Miks peab miski olema inimesesarnane, et see eetiliselt väärtuslik oleks? Selle asemel soovib Plumwood võtta arvesse erisusi, ilma erinevuse määra ülehindamata, ning rõhutada isiklikke voorusi nagu kaastunne, lugupidamine, hool, sõbralikkus jne, mida on tavapäraselt peetud naiselikeks.

Ökofeministlikud käsitlused on mitmekesised: osa autoreid soovib rõhutada looduse ja naise väidetavat sügavat seost ning sellest tulenevat naiste oskust loodust meestest erinevalt väärtustada. Teised peavad sellist vaateviisi lihtsustavaks ja näevad selles naise piiratud rollile allutamist ning mehe kui ratsionaalse allutaja rolli põlistamist. Ühiselt rõhutavad ökofeministid seda, et looduse ja naiste üle võimutsemine on seotud n-ö traditsiooniliselt „meheliku“ mõtteviisiga, mis võtab eesmärgiks allutada, mitte harmoonias elada. Seetõttu peavad ökofeministid tihti oluliseks tähele panna erisuguseid võimusuhteid ning tegeleda vabastamisega mitmel rindel, sidudes omavahel soolist ebavõrdsust ja looduse alaväärtustamist, aga viimasel ajal aina enam ka rassismi, kolonialismi, majanduslikku ebavõrdsust ja muud.

Piirkondade vaheline ebavõrdsus

Kliimamuutuste tagajärjed löövad esimesena ja valusamalt eelkõige lõunapoolkera inimesi, kes on põhja pool elavatest inimestest tihti majanduslikult kehvemal järjel. Jõukad rahvad on tööstusrevolutsioonist alates väga tugevalt

saastanud ning tarbinud, vaesemad rahvad pole jõudnud sel viisil oma jõukust üles ehitada ning keskkonnakahju põhjustada. Jõukamate piirkondade, nagu Põhja-Ameerika ja Euroopa, kodanike ökoloogiline jalajälg on mitmeid kordi suurem kui nt Aafrika elanike oma: nende tarbimise tõttu kulub rohkem looduslikku ressursi, nagu maad, metsa, energiat, merd. See ebakõla sarnaneb eespool kirjeldatud kulude ja tulude jaotumise riigisisese ebaühtlusega, kus jõukamad põhjustavad ebaoproportsionaalselt palju keskkonnakahju, aga selle all kannatavad kõik.

Haavatavamad on need inimesed, kel pole piisavalt raha, haridust ja muid võimalusi, et kolida põudade, tormide või muude ilmastiku ettearvamatuste tõttu oma senisest elupaigast mõnda turvalisemasse ja stabiilsema kliimaga riiki: IT-spetsialist, ettevõtja või õppejõud leiab samas riigis elavast koristajast või väiketalunikust üldjuhul kergemini uue asukohamaa, mis teda vastu võtaks. Kohtuda võivad ka kõik eelnevalt mainitud haavatavust suurendavad tegurid: keerulisem on kliimamuutustega kohaneda globaalses lõunas, madalamalt haritutel ja väiksema palgaga inimestel ning naistel, kellele sooline palgalõhe tähendab tihti väiksemat sissetulekut ning uude piirkonda või riiki kolimine on traditsiooniliste pererollide tõttu (mis eeldavad hoolekandmist laste või ka eakate eest) keerulisem.

Näiteks võime tuua olukorra, kus Eestis inimene soetab uue soodsa riideseme, mis on toodetud Kambodža tehases, kus neid õmblevad väikese sissetulekuga naised ning mille tootmine panustab keskkonnakriisi. Kaubandussuhetest võivad suurimat kasu saada Euroopa firmade või ka Kambodža tehaste omanikud, mõneti ka Euroopa tarbijad, ent keskkonnakriisi süvenedes on kõige raskem kohaneda Kambodža vähese hariduse ja madala palgaga naissoost õmblejal. Samas võib lühiajaliselt ja praeguses rahvusvahelises majandussüsteemis tunduda, et nii Kambodža majandusele üldiselt kui ka konkreetsele õmblejale on kasulik see, et riigis avatakse õmblustehaseid ja on tööd. Süstemaatilise piirkondliku ebavõrdsuse küsimused muidugi sellest ei kao ning keskkonnakahjude tagajärjed mõjutavad vaesemate piirkondade inimesi ikkagi rohkem.

Piirkondlik, majanduslik või sooline ebavõrdsus ei ole eraldiseisvad nähtused, vaid võimendavad üksteist, mistõttu peavad ka lahendused olema mitmekülgsed. Kliimamuutuste erakordse ohu eest just vaesematele piirkondadele ja haavatavatele inimestele on juba aastaid hoiatanud ÜRO, rõhutades, et ilma adekvaatse tegevuseta võimendavad kliimamuutustest tulenevad raskused seni-seid ebavõrdsusi, olgu need majanduslikud, soopõhised, rahvuspõhised või piirkondlikud (UN Department of Economic and Social Affairs, 2020).

Põlvkondadevahelised suhted

Lisaks eelkirjeldatud ebavõrdsustele jäävad planeedi elukõlblikkuse vähenemise ning liigrikkuse kadumise tagajärjed enam kanda tulevastele põlvkondadele. See meenutab olukorda, kus eelkäijad on mitme põlvkonna vältel looduselt laenanud ning materiaalselt hästi elanud, kuid võla peavad tagasi maksma ja selle eest vastutama järglased. Tagajärgede ebavõrdne mõju inimestele rõhub ka praegu elavaid inimesi erinevalt: nooremad peavad tagajärgede all kauem kannatama ja nende süvenemist nägema. 2018. aastal korraldas esimese kliimastreigi Rootsi kooliõpilane Greta Thunberg, et juhtida tähelepanu ebaõiglasele olukorrale ning kliimakatastroofi ohule, heites täiskasvanud võimulolijatele ette tegevusetust. Kliimakriisi ohtlikkust ja põlvkondlikku ebavõrdsust meenutavaid kliimastreike on nüüdseks korraldatud üle maailma, neis on osalenud miljoneid inimesi ning neid on korraldatud ka Eestis. Kliimastreigid seisavad peaaegselt selle eest, et praegu elavad põlvkonnad teeksid esmalt ebamugavaid ja majanduslikult kulukaid otsuseid (nagu põlevkivitööstuse järkjärguline lõpetamine) selle nimel, et järgmised põlvkonnad päriksid elukõlbliku Maa ning stabiilsema kliima.

Lisaks olemasolevate põlvkondade ebavõrdsusele kahjude kandmisele tekib keskkonnaeetikas küsimus ka tulevaste, veel mitte eksisteerivate inimeste õigustest ja soovidest. Praegu elavate põlvkondade esindajad võivad soovida, et linnatänavad ehitatakse või hoitakse sellistena, et seal oleks kõige mugavam sõita isiklike autodega. Samas tähendab autoliikluseks mugavama linna ehitamine edaspidi rohkem autosid, keskkonna saastamist ning ressurside kadu. 30 aasta pärast elavad inimesed võivad aga soovida, et nende linnade tänavad oleksid *juba minevikus* ehitatud või renoveeritud, soodustamaks jalgrattasõitu, muud kergliiklust ning ühistransporti, sest see võimaldab paremini leevendada kliimamuutusi (vähendades tarbitavaid fossiilseid kütuseid ning õhku paisatavaid heitgaase, parandamaks tulevastele põlvkondadele keskkonnaga tasakaalus olevat elu toetav linnakeskkond ning elukõlblikum Maa). Eelnevatele põlvkondadele võivad nad ette heita üle keskkonna taluvuspiiri elamist ehk planeedilt „veel sündimata inimeste nimel laenu võtmist“.

Tekib küsimus, kas tänapäeva inimestel on kohustus võtta arvesse tulevaste põlvkondade *oletatavaid seisukohti ja tajutavaid huvisid* otsustes, mis neid mõjutavad. Kas meil saab olla kohustusi hüpoteetiliste inimeste ees tulevikus, kelle kohta me ei tea täpselt nende iseloomu ega väärtushinnanguid? Me ei saa nende soovide nimel täieliku kindlusega rääkida, sest nende soovid ja väärtushinnangud võivad meie tõlgendusest erineda. Lisaks jääb oletuste puhul alati ruumi nii tõlgendamiseks kui eksimiseks. Näiteks tuumajaama rajamisel võib Eesti hetkel muutuda süsinikuneutraalsemaks, ent küsitav ja ebaselge on jäätmetest vabanemine tulevikus, võimalike õnnetuste tõenäosuse määr ning tagajärjed. Põlevkivi

kasutamine on selgete ja ettenähtavate saastavate tagajärgedega, ent ebaselge on, kuidas kaaluksid tulevased põlvkonnad tuumajaama rajamise riske ning põlevkivijaamade edasikasutamise tagajärgi. Kumma lahenduse kasutamist soosiksid tulevased põlvkonnad? Kuigi detailsemate valikute puhul on hinnanguid anda keerulisem, oleks raske mitte tunnistada, et teatud määral suudame me fundamentaalsetes küsimustes siiski tuleviku põlvkondade huvisid ära tunda. Sarnaselt on otsustatud tulevaste laste õiguste üle ning taunitakse raseduse ajal alkoholi või tubakatoodete tarbimist ja muud, mis võib veel sündimata lapsi kahjustada. Sel puhul ei kõiguta meid, et me ei saa lapsega tema tervishoiuvalikute ja eelistuste üle eelnevalt arutleda, sest on ettearvatav, et tulevikus sündivad inimesed väärtustavad nii oma tervist kui ka elukõlblikku keskkonda kliima ja liigirikkuse mõttes.

Kirjeldatud mitmekülgne ebavõrdsus sotsiaalmajanduslike klasside, sugude, piirkondade ja põlvkondade lõikes ei tähenda, et pikemas plaanis poleks keskkonnaküsimustes ebaõnnestumine globaalse mõjuga ning kahjulik kõigile, kui võrd saastatud õhk ei tunne riigipiire ning keskkonna totaalne muutmine või maavarade ärakurnamine ühes piirkonnas mõjutab aja jooksul ka teisi. Nõnda rõhutati juba 1987. aasta aruandes „Meie ühine tulevik“, et ookeanide hoidmiseks on tarvis ühiselt pingutada (World Commission on Environment and Development, 1987). Kõrbestumisel, maavarade otsa lõppemisel, ookeani kalavarude ekspluateerimisel on mõju üle maailma. „Kliimaõigluse“ kontseptsioon rõhutab õigesti, et *esmajärjekorras* saavad kahju niigi haavatavamad, aga pikas plaanis kehtib see teatud piirini: mida enam keskkonnakahju põhjustada, seda laiem on sellest puudutatute ring.

Nii-öelda ringiga tagasi inimese juurde jõudnud keskkonnaeetikale – ökofeminism, kapitalismikriitiline sotsiaälkoloogia, piirkondlike ja põlvkondlike eripärade arvesse võtmine – on vastatud, et kui tuua taas keskmesse inimestevaheline, võib keskkonnaeetika kaotada oma eripära. Nii on oht liikuda tagasi pealiskaudse ökoloogia juurde ja ignoreerida keskkonnaküsimusi *iseeneses* (mõeldes neist vaid kui maavarade mõistliku kasutamise või inimeste vaheliste võimusuhte ning ebaõigluse küsimustest), mistõttu on üritatud keskkonnaõiglust ja traditsioonilisi keskkonnaliikumisi lõimida ja osaliselt koos töötama panna (Sandler ja Pezzullo, 2007).

Eesti juhtumid

Käesolevas alapeatükis pakutakse arutluseks erinevaid keskkonnaeetikasse puutuvaid juhtumeid, et lugeja saaks oma seisukoha kujundada. Ühelt poolt võiks nende näidete üle arutlemisel silmas pidada, kuidas vastaksid neile erinevate keskkonnaeetiliste koolkondade pooldajad, milliseid argumente tooksid nad esile, lähtudes oma eetilistest tõekspidamistest. Teiselt poolt: millised

argumendid tunduvad sulle, lugeja, kõige olulisemad ning veenvamad; millise hinnangu sa kokkuvõttes neile olukordadele annaksid?

Tselluloositehas Emajõe äärde

Aastal 2017. tahtsid ettevõtjad uurida võimalust rajada Tartu lähisteles suur tselluloositehas, mis kasutaks muuhulgas veepuhastuseks Emajõe ning muidugi ka tselluloosi tootmiseks vajaminevat puitu (kuni 3 miljonit tihumeetrit aastas). Tselluloositehase rajamise võimaluste uurimiseks algatas valitsus eriplaneeringu. Tehase rajamise poolt rääkisid tõsiasjad, et see oleks loonud paarsada tasuvat töökohta ning turgutanud Tartumaa majandust. Samuti oleks tehases väärindatud puitu, tootes sellest tselluloosi, mistõttu ei veetaks puitu palkidena välja nõnda, et Eesti sellest vähem tulu saab. Need argumendid apelleerivad eraettevõtjatest ning tehasetöötajatest inimeste huvidele ning ainult neid arvesse võtta oleks antropotsentristlik. Samas tellisid tehase rajamise eestvedajad uuringu Stockholmi keskkonnainstituudi Tallinna keskusest, mis leidis, et tehase rajamine vähendavat Eesti süsinikujalajälge ja see oleks kasulik kliimaeesmärkide saavutamiseks, sest tehas toodab biomassi põletamise kaudu taastuvelektrit, mida suunab üldvõrku osaliselt põlevkivienergiat asendama (biomassi põletamise kliimanetraalsus on tänaseks siiski kahtluse alla seatud). Kui ettearvatava ja senistele liikidele ning kooslustele sobiva kliima säilimist tõlgendada suures plaanis kasuna Maa ökosüsteemidele tervikuna ehk biosfäärile, oleks see ökosentristlik argument.

Samas kohtas plaan juba eos eri huvigruppide tugevat vastuseisu. Oli selge, et tehasel saab olema mõju ümbritsevale keskkonnale, eelkõige Emajõe, millest ammutatakse suurtes kogustes vett ning kuhu puhastusvesi tagasi lastaks. Teiseks vajaks tehas pidevalt suurt hulka puitu, mis tähendab metsaraiet. Eestimaa Looduse Fondi esimees Tarmo Tüür osutas tehase veetarbele: „Üks suuremaid küsimusi on kindlasti tehase suur veetarve, esialgsete arvutuste järgi 0,85 kanti sekundis. Teiseks aga jõkke tagasi juhitava vee kvaliteet ja temperatuur“ (Olmaru, 2017). Toonane Tartu vallavanem Jarno Laur leidis aga: „Me pole millegi vastu, oleme puhta Emajõe poolt. Jõgi peab kuuluma inimestele, konnadele, kaladele, lindudele, see ei ole solgiauk“ (Pärli, 2018). Nõnda töid tehase vastased argumentideks nii ökosüsteemi kui ka konkreetsete loomade ja liikide heaolu, kasutades nii ökosentristlikke kui ka loomade õigustele toetuvaid argumente, öeldes, et jõgi kuulub neile olenditele. Samas esitati tehase vastu ka palju inimkeskseid argumente, nagu Tartu elukeskkonna halvenemine ja kinnisvarahindade langeamine. Lugu ilmestab, kuidas vaidluse eri osapooled ei piirdunud ainult teatud tüüpi keskkonaeetilistele väärtustele apelleerimisega, vaid rõhutasid nii inimeste kui ka loomade, kohalike Emajõe-äärsete ökosüsteemide ja Eesti metsade huvisid, samuti rõhuti kliimaargumenti sisse tuues terve biosfääri heaolule.

Keskkonnaeetika teooriad ei paku tavaliselt üheselt mõistetavat õiget ja vale vastust, küll aga võib erinevatele väärtustele toetuvate argumentide arvesse võtmine aidata näha keskkonda puudutavate eetiliste küsimuste tervikpilti.

Euroopa naarits ja ameerika naarits Eestis

Euroopa naarits on liik, mis elutses kunagi laialt nii Eestis kui ka ülejäänud Euroopas, ent tänaseks on tema endisest levilast alles vaid 5% ja ta on maailma kõige suuremas väljasuremisohus pisikiskja. Olukorra põhjuseks on küttimine, kliimamuutused, aga ka ameerika naaritsad, kes vabanesid karusloomakasvandustest ning tõrjusid euroopa naaritsa välja, sest nad on suuremad ja agressiivsemad. Looduskaitstjad üle maailma tahtsid euroopa naaritsat siiski säilitada, mistõttu teda paljundatakse Tallinna Loomaaias eesmärgiga seal sündinud isendid vabasse loodusesse lasta. Peamine koht, kuhu euroopa naaritsat on asustatud, on Hiiumaa. Euroopa naaritsate taasasustamiseks oli aga vaja esmalt kõik ameerika naaritsad Hiiumaalt välja küttida.

Kas ameerika naaritsate tapmine, et Hiiumaale euroopa naaritsaid vabaks lasta, on õigustatud või ebaõiglane, kui hindajaks on 1) puhas biotsentrist; 2) puhas ökotsentrist; 3) inimene, kes hoolib ainult konkreetsete individuaalsete loomade kannatuste vähendamisest ja heaolu suurendamisest; või 4) puhas antropotsentrist? Kas need erinevad keskkonnaeetilised vaatevinklid oma puhtal kujul annaksid võimaluse vastata ühemõtteliselt, või jääb siiski alles ruumi kaalutluseks ja tõlgendamiseks?

Mida arvad sina? Kas inimesel oli õigus või kohustus euroopa naaritsate liiki säilitada ameerika naaritsate elu hinnaga? Mis tüüpi argumentidele toetud oma seisukoha kujundamisel?

Taimse toidu soodustamine keskkonna nimel riiklikes

üldhariduskoolides ja isiklik ning kultuuriline vabadus süüa liha

Tänaseks on teada, et taimse toidu tootmine on kordades keskkonnasäästlikum kui loomade toiduks kasutamine. Asi on selles, et loomade toitmiseks tuleb esmalt mitu aastat taimi kasvatada ning alles seejärel saab loomi toiduks kasutada. Samuti paiskab loomade kasvatamine õhku rohkem kasvahoonegaase, mis lisaks õhusaastele panustavad ka kliimamuutustesse. Sellise seisukohani on jõudnud teadlased üle maailma, sellega arvestab näiteks ka ÜRO ning soovib ressursside kokkuhoidmiseks ja saastamise vältimiseks rohkem taimset toitu tarvitada. Samuti on loomse toidu vähendamine tervisele kasulik: terviseameti hinnangul sööb eestimaalane keskmiselt 2–3 korda rohkem liha, kui talle tervislik oleks. Lisaks sellele, nagu eelnevalt kirjeldatud, peaks paljude eetikute, nagu nt Singeri või Regani hinnangul loomade kannatusi vähendama ja nende heaolu suurendama, millega aga tänapäeva massifarmides ei arvestata.

Teiselt poolt peavad paljud inimesed toitu isiklikuks valikuks, millesse teised ei tohiks sekkuda. Liberaalses ühiskonnas välditakse võimalusel inimestele ettekirjutuste tegemist ning nende valikute kontrollimist. Samuti on mitmes kultuuris olulisel kohal teatud traditsioonilised road ja maitseelamused, Eestis näiteks liha grillimine jaanipäeval ja ka argipäeviti mitmesuguste liharoogade söömine, mistõttu soovitakse säilitada võimalus kasutada traditsioonilist menüüd. Ka paljud lapsevanemad võivad olla koolilõunate uuendamise vastu, kuivõrd tajuvad selles sekkumist oma laste kasvatamisse. Kas Eestis tuleks eeltoodud kaalutlustel kehtestada kõikidele avalikele asutustele (koolidele, riigiasutustele) või kõigile toitlustusasutustele „taimne teisipäev“, st teisipäeviti süüakse täistaime-toitu, et hoida keskkonda ja vähendada farmides kannatavate loomade juurde tootmist? Või tuleks läheneda loomse toidu maksustamise kaudu, nõnda nagu Eesti, Euroopa Liit ja suur osa maailmast lähenevad teistele saastavatele tööstusharudele, olgu see põlevkivi tootmine, muud fossiilkütused või sellega seotud lennundus? Sellise mõtte võimalikke kasusid rahvatervisele ning keskkonnale on ka teaduslikult analüüsitud (Briggs et al., 2015).

Milliseid poolt- ja vastuargumente võiks esitada katsele suurendada taimse toidu osakaalu ning kuidas kategoriseeruksid need argumentid keskkonnaeetika koolkondade kaupa? Millistele argumentidele tuginedes kujundad oma seisukoha sina?

ARUTLUSKÜSIMUSED

Milliseid argumente võib neis olukordades välja tuua? Kuidas liigituksid need argumentid keskkonnaeetika jaotuste põhjal? Milliseid argumente on sinu arvates kõige olulisem arvesse võtta?

1. *Eramets ja kogukonna harjumused.* Erametsaomanik ostis kümme aastat tagasi suure krundi, millel on kavatsenud kinnisvara arendada. Nüüd tahabki ta oma linna lähistel asuval krundil metsa maha raiuda, et ehitada sinna elamuid. Ümberkaudsed inimesed, kes on harjunud metsas jalutama, on selle vastu. Ökoloogid toovad välja, et mets on oluline osa suuremast metsamassiivist ning selle raiumine mõjutab paljude seal elutsevate loomade ja lindude elu ja käitumist. Kas erametsaomanikul on moraalne õigus oma plaanid segamatult teoks teha?
2. *Põlevkivi ja Ida-Virumaa.* Ida-Virumaa on aastal 2020 üks Eesti madalamate palkade ja suurima tööpuudusega maakondi. Suurt rolli maakonna majanduses mängib põlevkivi kaevandamine ja sellega seonduv. Statistikaameti (2020) andmetel moodustab põlevkivi baasil toodetud elekter suure osa Eestis

toodetavast elektrist: 2018. aastal 76% ning 2019. aastal 57%. Viimastel aastatel on aga valjemaks muutunud hääled, mis nõuavad põlevkivi kasutamise lõpetamist, kuna sellel on negatiivne mõju keskkonnale ning tekkivad heitmed kiirendavad kliimamuutusi. Ometi tähendaks põlevkivi kaevandamise lõpetamine paljudele piirkonna inimestele kas töökaotust või ümberõpet ning üleminekut teistele töökohtadele. Milliseid aspekte tuleks arvesse võtta, kui kaaluda, kas ja kui kiiresti peaks Eesti üle minema teistsugustele energialiikidele? Kas niigi kehvemal majanduslikul järjel oleva maakonna ühe olulise tööstusharu järkjärguline likvideerimine näiteks järgneva 20 aasta jooksul oleks õiglane kliimaõigluse mõttes?

3. *Metsa äärde kolimine ja põder õuel.* Pere ostab endale maale, metsa äärde talu, kasvatab õue peal õunu, ploome ja marju. Aias hakkab käima ümberkaudsest metsast tulnud noor põder, kes eriti inimest ei pelga ning keda on nii lastel kui täiskasvanutel huvitav vaadata ja filmida, ning kellele otsustatakse toitu jätta. Mõne aja pärast muutub loom aga liiga julgeks ning kõnnib inimeste poolegi, ohustades lapsi. Lapsevanem on nüüd enda ja laste turvalisuse pärast mures ning soovib eriluba põdra mahalaskmiseks. Kas tal on õigus seda luba saada?
4. *Noor ja terve inimene autoga sõitmas.* Noor ja terve inimene käis tööl, kogus raha ning ostis endale auto. Nüüd sõidab ta käimasoleva kliimakriisi ajal autoga linnas, et saada mugavamalt kontoritööle, kus istub päev läbi ühes hoones. Linnas on küll hea ühistranspordivõrk ning jalgrattateed, aga ta eelistab autosõitu. Sõber heidab talle ette, et kuivõrd tal pole töö tõttu vaja autoga ringi sõita ning ka tervis on korras, ei tohiks ta sõita linnas tööle autoga, mis saastab keskkonda rohkem kui ühistransport või jalgrattaliiklus. Puhas keskkond on aga ühisvara, mille kehvenemise all kannatavad pikemas plaanis kõik. Autosõitja ütleb, et tema üksi ei vastuta kliimakriisi eest. Tema sõitmine või mittesõitmine on kaduvväikese osakaaluga keskkonnakahjudes, mida põhjustavad maailmas elavad miljardid inimesed. Samuti ei sõidaks ta autoga, kui see oleks riiklikult või Euroopa Liidu tasemel keelatud või oleks tehtud väga kalliks. Autosõitja leiab, et kuna riik ja EL autosõitu lubavad, on see järelikult aktsepteeritav ja keegi ei tohiks talle etteheiteid teha. Lisaks toob ta välja, et autosid toodavad paljud firmad. Kui firmad autosid ei toodaks või müüksid neid kallimalt, sõidaks autodega vähem inimesi, mis tähendab, et autosõitmisest tulenevate kahjude eest vastutavad autotootjad. Milliseid keskkonnaeetika alaseid argumente võiks antud olukorras kaaluda?

Kasutatud kirjandus

- Anger-Kraavi, A., Pärt, E., Raudsaar, M., Nikopensius, M., Kraavi, K. E., Duggan, J. ja Sanz, M. J. (2020). *Mets ja kliimamuutused: Raport*. Eesti Keskkonnaministeerium, University of Cambridge.
- Aristoteles. (2015). *Politiika* (U. Tõnisson, toim; A. Lill, tõlk). Ilmamaa.
- Bookchin, M. (1982). *The ecology of freedom: The emergence and dissolution of hierarchy*. Cheshire Books.
- Briggs, A. D. M., Kehlbacher, A., Tiffin, R. ja Scarborough, P. (2015). Simulating the impact on health of internalising the cost of carbon in food prices combined with a tax on sugar-sweetened beverages. *BMC Public Health*, 16(1), 107. <https://doi.org/10.1186/s12889-016-2723-8>
- Carson, R. (1968). *Hääletu kevad* (A. Raitviir, tõlk). Valgus.
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science*, 162(3859), 1243–1248. <https://doi.org/10.1126/science.162.3859.1243>
- Hardin, G. (1994). The tragedy of the unmanaged commons. *Trends in Ecology & Evolution*, 9(5), 199. [https://doi.org/10.1016/0169-5347\(94\)90097-3](https://doi.org/10.1016/0169-5347(94)90097-3)
- Kant, I. (1997). *Lectures on ethics*. Cambridge University Press.
- Keskkonnaamet. (s.a.). *Võõr- ja probleemiliigid*. Keskkonnaamet. Salvestatud 2. november 2020, <https://www.keskkonnaamet.ee/et/eesmargid-tegevused/liigikaitse/voor-ja-probleemiliigid>
- Leopold, A. (1972). *A Sand county almanac and sketches here and there*. Oxford University Press.
- Lovelock, J. (2000). *Gaia: A new look at life on Earth*. Oxford University Press.
- Mies, M. ja Shiva, V. (2014). *Ecofeminism*. Zed Books.
- Næss, A. (1973). The shallow and the deep, long-range ecology movement. A summary*. *Inquiry*, 16(1–4), 95–100. <https://doi.org/10.1080/00201747308601682>
- Olmaru, J. (2017, 27. jaanuar). Tartu lähistelemajõe kaldale plaanitakse võimsat tselluloositehast. *Tartu Postimees*. <https://tartu.postimees.ee/3993733/tartu-lahistelemajoe-kaldale-plaanitakse-voimsat-tselluloositehast>
- Piibel. (1997). Piibel.net. <https://www.piibel.net/>
- Plumwood, V. (1993). *Feminism and the mastery of nature*. Routledge.
- Plumwood, V. (2010). Nature in the Active Voice. R. Irwin (toim). *Climate change and philosophy: Transformational possibilities* (lk 32–47). Continuum.
- Pärli, M. (2018, 19. mai). Tartus kogunes Emajõe äärde mitu tuhat tselluloositehase vastast. *ERR uudised*. <https://www.err.ee/832746/tartus-kogunes-emajoe-aarde-mitu-tuhat-tselluloositehase-vastast>
- Regan, T. (1983). *The case for animal rights*. University of California Press.
- Sandler, R. L. ja Pezzullo, P. C. (toim). (2007). *Environmental justice and environmentalism: The social justice challenge to the environmental movement*. MIT Press.
- Schweitzer, A. (1972). *Aukartus elu ees*. Loomingu Raamatukogu.

- Shiva, V. (1988). *Staying alive: Women, ecology, and survival in India*. Kali for Women.
- Singer, P. (2021). *Loomade vabastamine* (K. Keerus ja M. Vaht, toim; M. Garbuz, tõlk). Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Statistikaamet. (2020, 2. september). *Eesti elektritootmine liigub keskkonnasõbralikus suunas*. Statistikaamet. <https://www.stat.ee/et/uudised/eesti-elektritootmine-liigub-keskkonnasobralikus-suunas>
- Sylvan, R. (2008). Kas on tarvis uut eetikat, keskkonnaeetikat? S. Rattasepp (tõlk), *Keskkonnaeetika võtmetekste* (lk 36–50). Eesti Keele Sihtasutus.
- Taylor, P. W. (2011). *Respect for nature: A theory of environmental ethics* (25th anniversary edition). Princeton University Press.
- UN Department of Economic and Social Affairs. (2020). *World Social Report 2020: Inequality in a Rapidly Changing World*. United Nations. <https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/02/World-Social-Report-2020-Chapter-3.pdf>
- White, L. (2008). Meie ökoloogilise kriisi ajaloolised juured (S. Rattasepp, tõlk). Vaher, A., Kesksaik, R., Keerus, K. (koost ja toim). *Keskkonnaeetika võtmetekste* (lk 36–50). Eesti Keele Sihtasutus.
- World Commission on Environment and Development. (1987). *Our common future*. Oxford University Press. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>